

იმანუელ კანტი / მიშელ ფუკო

რა არის განმანათლებლობა?

შესავალი გამოკვლევა
გიგი თევზაძისა

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

2012

პოსტ / კლასიკა

ISSN 2298-061X

UDK(უაკ) 050:1

პ-658

სერიის რედაქტორები:

გიგა ზედანია და სერგო რატიანი

სერიის I წიგნი

იმანუელ კანტი, მიშელ ფუკო

რა არის განმანათლებლობა?

შესავალი გამოკვლევა გიგი თევზაძისა

თარგმანი, რედაქცია და ბოლოსიტყვა

გიგა ზედანიასი

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
ქაქუცა ჩოლოყაშვილის 3/5, თბილისი, 0162, საქართველო

ILIA STATE UNIVERSITY PRESS

3/5 Cholokashvili Ave, Tbilisi, 0162, Georgia

სპრჩევი

გიგი თევზაძე

„რა არის განმანათლებლობა?“ 5

იმანუელ კანტი

პასუხი შეკითხვაზე:

რა არის განმანათლებლობა? 31

მიშელ ფუკო

რა არის განმანათლებლობა? 49

გიგა ზედანია

ფუკო და კანტი:

ერთი შეხვედრის ისტორია 87

„რე არის მენეანათლალოა?“

ეს კითხვა „ბერლინის თვის გამოცემაში“ პირველად 1783 წელს დასვა იოჰან ფრიდრიხ ციოლერმა, რომელიც ერთსა და იმავე დროს სასულიერო პირი და პრუსიის მთავრობის წევრი იყო. ციოლერმა სტატია ჟურნალის გამომცემლის, იოან ერხ ბისტერის 1783 წლის აპრილის ნომერში გამოქვეყნებული წერილის „წინადადება ქორწინების აქტის წარმართვიდან სამღვდელოების გამორიცხვის შესახებ“ პასუხად დაწერა.

წლის ბოლოს იმანუელ კანტმაც გადაწყვიტა პასუხი გაეცა ამ კითხვისათვის. თანამედროვე მკითხველის, განსაკუთრებით ქართველი მკითხველის თვალთახედვით, კანტის წერილი „იდეალისტური კონფორმიზმის“ ნიმუშია: წერილის მიზანი, საბოლოო ჯამში, არის ფრიდრიხ დიდის იძულება ქებით, რომ მან, მსჯელობის სფეროში სრული თავისუფლების დაშვების შემდეგ, საკუთარი საგანმანათლებლო პროექტში კიდევ ერთი განსაკუთრებული ნაბიჯი გადადგას: იმპერიის მაცხოვრებლებს თავისუფლება მიანიჭოს რელიგიის საკითხების გადაწყვეტისას, იქ,

სადაც, როგორც კანტი ამბობს, ხელისუფლებას აქვს „ინტერესი მეურვის როლი შეასრულოს“ ამ მიმართვით კანტმა მსჯელობის დონეზე დაუკავშირა განმანათლებლობა ძალაუფლებას. იმის შესახებ, თუ რატომაა კანტს მიერ მონიშნული ეს დამოკიდებულება მნიშვნელოვანი, ამ ტექსტის ბოლოში ვიმსჯელებთ.

კანტის მსჯელობა შემდეგი მიმდევრობისაა – განმანათლებლობა არის ადამიანის გამოსვლა უმწიფრობიდან. კონკრეტულად კი, ეს გამოსვლა მდგომარეობს გაბედვაში იმსჯელო დამოუკიდებლად, ავტორიტეტებზე და უმსჯელობებზე დაყრდნობის გარეშე. „უმწიფრობაში ყოფნა ძალიან კომფორტულია. თუ მაქვს წიგნი, რომელიც განსჯას შემეცვლის, მოძღვარი, რომელიც სინდისის მაგივრობას გამიწევს, ექიმი, რომელიც დიეტას ჩემს მაგივრად განსაზღვრავს და ა.შ., მაშინ საკუთარი ძალისხმევა აღარ მჭირდება.“ კანტი ასკვნის, რომ ძალიან ძნელია ინდივიდუალურად გამოსვლა უმწიფრობიდან და რომ ეს მხოლოდ ერთეულებს შეუძლიათ. ამიტომ კანტი უფრო „ადვილი საქმის“ – საზოგადოების უმწიფრობიდან გამოყვანის შესახებ მსჯელობას იწყებს: კანტი მსჯელობს გონების ორგვარ გამოყენებაზე: გონების კერძო და საჯარო მოხმარების შესახებ. როგორც ტექსტიდან ჩანს, კანტი თავის მსჯელობაში „გონების

საჯარო მოხმარებაში“ იგივე მნიშვნელობას დებს, რასაც ჩვენ დღეს გამოხატვის და მედიის თავისუფლების ცნებებს ვანიჭებთ. გონების საჯაროდ მოხმარება კანტისთვის არის მსჯელობა, რომელსაც არ ჰყავს კონკრეტული ადრესატი და რომლის მიღება პრინციპულად ყველას შეუძლია. გონების კერძო მოხმარება (გამოყენება) კი არის ყოველდღიური საქმიანობა, სამსახური, სამუშაო, ის, რაც ეხება კონკრეტულ ვითარებას, რომელშიც ჩვენ კონკრეტული პოზიცია გვიკავია და კონკრეტული სამუშაოს შესრულება გვევალება. გონების საჯარო მოხმარებისას ადამიანი მეცნიერი ხდება, გონების კერძო მოხმარებისას კი ის არის ის, რა სამუშაოსაც ასრულებს – მუშა, ჯარისკაცი, მღვდელი, ექიმი, მასწავლებელი. საზოგადოების გამოყვანა უმწიფრობის მდგომარეობიდან პიროვნების „განუმწიფებრობასთან“ შედარებით უფრო ადვილი იმიტომია, რომ ამ შემთხვევაში გონების საჯარო გამოყენება უნდა შეეხოს, შეიძლება ბევრ, მაგრამ მაინც სასრული რაოდენობის საკითხებს. წერილის წერის დროს კანტს ასეთად მხოლოდ რელიგიის და აღმსარებლობის საკითხები მიაჩნდა.

ბევრი შეუსაბამობა შეიძლება ვნახოთ კანტის თვალსაზრისსა და იმავე საკითხებზე თანამედროვე წარმოდგენებს შორის. ამავე ტექსტში

კანტი ორ, თანამედროვე საჯარო თვალსაზრისისათვის დაუშვებელ განაცხადს აკეთებს – ერთი, რომ მშვენიერი სქესი (როგორ არათანამედროვედ უღერს!) მოწოდებულია ავტორიტეტებზე დაუყრდნობელი აზროვნება საშიშად ჩათვალოს, და მეორე – რომ დემოკრატიული წყობა (რესპუბლიკა) სულის თავისუფლებისათვის საზიანოა, რადგანაც არ ზღუდავს დემოსის თავისუფლებას და ამით ხელს უშლის ძალისხმევის სათანადო მიმართვას განმათავისუფლებელ აზროვნებაზე. საბოლოო ჯამში კანტის გზავნილი ფრიდრიხ მეორესადმი ასეთია: მხოლოდ განათლებულ ავტორიტარიზმს შეუძლია საზოგადოების ზრდასრულობის გზაზე დაყენება, რადგანაც ის არ უფრთხის ხალხში არაპოპულარულ ნაბიჯებს.

კიდევ ერთი ტექსტი, რომელიც განმანათლებლობას ეხება და რომელიც ძალიან პოპულარული იყო მე-20 საუკუნის პირველ ნახევარში, არის თეოდორ ადორნოსა და მაქს ჰორკჰაიმერის „განმანათლებლობის დიალექტიკა“ (1947). ეს წიგნი მარქსიზმის რევიზიის თვალსაჩინო მაგალითია. წიგნის ავტორები განიხილავენ კაპიტალიზმის განვითარებას და, მარქსის საპირისპიროდ, გამოჰყავთ დასკვნა, რომ ამ განვითარებას მივყავართ არა სოციალური რევოლუციისაკენ, არამედ, ტოტალიტარიზ-

მისაკენ და ფაშიზმისაკენ; განმანათლებლობა საწარმოო ძალებსა (მუშებს) და საწარმოო ურთიერთობებს (ურთიერთობა, რომელიც არის მუშებსა და მეპარტონეებს შორის) შორის წინამძღვრებას გარდაქმნის სიმბიოზად, რის შედეგადაც წარმოიშობა ფაშიზმი და ტოტალიტარიზმი. შედეგად, აღორნომ და ჰორკჰაიმერმა დაასკვნეს, რომ განმანათლებლობის, როგორც პროექტის შედეგი ფაშიზმი და ტოტალიტარიზმი. ამაშივე მდგომარეობს განმანათლებლობის დიალექტიკაც: განმანათლებლობა, რომელიც გვგონია პროგრესის და განათლებული საზოგადოების საფუძველი, სინამდვილეში აგდება საზოგადოებას ისეთი ტიპის ტოტალიტარიზმსა და ნაციონალიზმში, საიდანაც გამოსავალი არ არის.

კიდევ ერთი ტექსტი, რომელმაც ასევე მნიშვნელოვანი საფეხური შექმნა განმანათლებლობის, როგორც კულტურული და სოციალური ფენომენის განხილვაში, არის იურგენ ჰაბერმასის „საჯარო სფეროს სტრუქტურული ტრანსფორმაცია“ (1962); ჰაბერმასის თეორიის მიხედვით საჯარო სფერომ სახე იცვალა ახალ დროში – განმანათლებლობის პერიოდში – და ეს დაკავშირებულია სალონების და ყავის/ჩაის სახლების გაჩენასთან. ანუ, იმ ადგილების წარმოშობასთან, სადაც ხდებოდა თავისუფალი

განსჯა, კომუნიკაცია და თვით-პრეზენტაცია. ამის შედეგად, წერს ჰაბერმასი, ევროპული მაღალი კულტურა წარმომადგენლობითიდან იქცა ღიად: ახალ დრომდე თვით-პრეზენტაცია მხოლოდ ერთეულებს შეეძლოთ და ასევე, მხოლოდ ერთეულებს ქონდათ ამის უფლება. სალონებმა და ყავის სახლებმა ხელი შეუწყვეს იმას, რომ თვით-პრეზენტაცია პრინციპულად შესაძლებელი გახდა ყველასათვის. თანამედროვე კულტურის და საჯარო სივრცის ღერძი არის კომუნიკაციური რაციონალობა და კომუნიკაციური ქმედება – სწორედ კომინიკაციური რაციონალობის გამო ხდება კულტურა ღია და ითვისებს მაქსიმალურად ბევრ ადამიანს. შედეგად, განმანათლებლობამ, ჩვენი საზოგადოების იმ სახით ჩამოყალიბებაში, რა სახითაც ის დღეს არსებობს გადამწყვეტი როლი შეასრულა: შექმნა პრინციპულად ახალი საჯარო კულტურა და საჯარო მოქმედების წესი, რომელიც დამყარებულია კომუნიკაციაზე და რომლიდანაც გამომდინარეობს კომუნიკაციის აუცილებლობა.

1984 წელს მიშელ ფუკომ გამოაქვეყნა „რა არის განმანათლებლობა?“-ის საკუთარი ვერსია. არ ვიცი, სპეციალურად დაამთხვია თუ არა ფუკომ თავისი ტექსტის გამოცემა ამ კითხვის კანტისეული პასუხის გამოცემის 200 წელს, მაგრამ, როგორც ეს ტექსტიდან ჩანს, ფუკო ცდი-

ლობს კანტისეული ტექსტის „ორეული“ შექმნას: ცდილობს წეროს იმავე თემებზე, რაზეც კანტი წერდა, ოღონდ ფუკოსეული თეორიის – არქეოლოგია-გენეალოგიის – პერსპექტივიდან. ამ ტექსტის ძირითადი ხაზი კანტის ტექსტის ფუკოს ფილოსოფიის კრიტიკული თეორიის წინამორბედად ქცევაა. ფუკო იწყებს თავის ტექსტს დებულებით, რომ კანტი პირველია, ვინც განსაზღვრა თავისი დრო არა როგორც ეპოქა, ან პერიოდი, არამედ, როგორც გასასვლელი რაღაცისაკენ. ამ შემთხვევაში ფუკო, როგორც კრიტიკული თეორიის მემკვიდრე, კანტის მიერ პასუხგაცემული კითხვის რე-ფორმულირებას განსხვავებაზე (difference) ხაზგასმით ახდენს; კანტისეული ანალიზი ფუკოს ინტერპრეტაციაში ასე უღერს: რა განსხვავებულობას აკეთებს დღევანდლობა გუშინდელთან შედარებით? ეს განსხვავება, ფუკოს აზრით, არის განმანათლებლობის, როგორც ჩვენი შესაძლებლობების საზღვრების გასინჯვა/ძიების/დადგენის, განსაზღვრება. საზღვრების და მათი გადალახვის შესაძლებლობების დადგენა ხდება კრიტიკის საშუალებით. კრიტიკა არის ის, რაც წარმოადგენს განმანათლებლობის სახელმძღვანელოს და ასევე, განმანათლებლობა არის კრიტიკის ეპოქა. განმანათლებლობა, ფუკოს განსაზღვრებით, არის ნებას, ხელისუფლებას